

UDK 07 (497.5-861) "1882/1883"

Izvorni znanstveni rad

Priljeno: 2.IV. 1996.

Srpski Glas (1882-1883.) Prilog Proučavanju srpskog novinstva u Hrvatskoj

Mato Artuković

Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod, Republika Hrvatska

Rad je prilog proučavanju političke misli Srba u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st. Analiza "Srpskoga glasa", glasila Samostalne srpske stranke, pokazuje da je temeljna ideja te političke misli bila srpska državna ideja, kojoj je u Hrvatskoj služio Srpski glas. Toj ideji imao je poslužiti i zahtjev za dvojnim nacionalnim suverenitetom, kao i naglašavanje regionalizama u Hrvatskoj, čime se Srpski glas borio protiv integracije hrvatskog naroda i hrvatskog državnog teritorija.

List je zagovarao i potpunu suradnju srpskih političkih krugova u Hrvatskoj s protuhrvatskim režimima, što predstavlja početak stoljetne takve suradnje, koja je temeljni uzrok hrvatsko-srpske netrpeljivosti.

1. Uvod

Netko je duhovito primijetio kako se često u novinama može pročitati sve osim istine. Novine svakako ne spadaju u onu vrstu povijesnih izvora, kojima se može lako i brzo pokloniti povjerenje. One su nam ipak nezaobilazan izvor u proučavanju ideologije grupa, stranaka, sustava. Budući da su za poznavanje hrvatsko-srpskih odnosa ideologije nadasve važne, nužno se mora posegnuti za novinama kao mjerodavnim izvorom informacija. Hrvatska se historiografija nije ni izdaleka bavila srpskim novinstvom ni u Hrvatskoj ni u Srbiji u mjeri u kojoj to ono zaslužuje. A ono zaslužuje da se temeljito i sustavno istražuje zbog utjecaja koji je imalo na formiranje svijesti Srba u Hrvatskoj.

Srpski glas, list koji nas u ovom prilogu zanima, gotovo da u hrvatskoj historiografiji i nije istražen.¹ Srpska historiografija je puno više pozornosti posvetila ovome važnom listu. S velikim simpatijama za urednika lista, dr. Milana Đorđevića, i gotovo potpunim suglasjem sa svim

¹ M. Gross, koja je svakako najbolji poznavatelj ovoga razdoblja u hrvatskoj historiografiji, samo ga spominje u okviru svojih opsežnijih studija i širih priloga navodeći osnovna načela programa, v. Šidak, Gross, Karaman, Šepić, Povijest hrvatskog naroda 1860-1914., Zagreb, 1968., 132; M. Gross, A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb, 1992., 500; nešto više informacija o ovome listu dao je M. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, Zagreb, 1991., 16.

temeljnim stavovima lista u interpretaciji hrvatsko-srpskih odnosa u tom listu, pisao je dr. Vasilije Krestić.² Njegove je glavne misli ponovila Branka Pribić.³ Temeljni propusti njihovih priloga jesu što sasvim ignoriraju korijen hrvatsko-srpskih sukoba, koji je potpuno vidljiv u ovom listu: velikosrpsku ideju; što se uporno trude pokazati isključivo krivnju Hrvata u hrvatsko-srpskom sporu u "nepriznavanju Srba" proširujući stav jedne stranke na cjelokupnu hrvatsku politiku; što idealiziraju i netočno prikazuju mišljenja i doprinos Samostalne srpske stranke u borbi za hrvatsku autonomiju i rješenje životnoga pitanja sjedinjenja hrvatskih zemalja. Usporedna analiza radova dr. Krestića i primjerice Srpskoga glasa pokazuje da je dr. Krestić kao svoja konačna objašnjenja i zaključke zapravo potpuno preuzeo, katkada od riječi do riječi, misli srpskih novinara iz 19. stoljeća. To ujedno potvrđuje potrebu da hrvatska historiografija temeljito, samostalno i sustavno istraži srpsku povijest.

II.

Stvaranje Samostalne srpske stranke

Od druge polovice sedamdesetih godina 19. st. možemo pratiti dva smjera srpske politike u Hrvatskoj. Jedan koji je podupirao vladu, drugi koji je nastojao afirmirati samostalni kurs prema svim strankama u Bansknoj Hrvatskoj. Unatač mnogim oštrim zamjerkama Mažuranićevoj školskoj politici, Srbi, zastupnici u Hrvatskom saboru, barem najveći njihov broj, ostali su vjerni Narodnoj stranci, iz čije je sredine bio Ivan Mažuranić. Svoju vjernost potvrdili su oni na sastanku u Čereviću (26. srpnja 1878.) uoči izbora za Hrvatski sabor 1878. Najveći broj Srba zastupnika napustio je opozicijski program zajedno sa svojim hrvatskim kolegama iz Narodne stranke odmah nakon revizije Nagodbe 1873. Program u Čereviću je samo potvrda ove stare vjernosti,⁴ a nikako novum u srpskoj politici, često istican frazom da "Srbi ne bi trebali u borbi za autonomiju Hrvatske biti hrvatskiji od Hrvata". Prema tome, u Hrvatskoj je davno prije nego kod Srba u Južnoj Ugarskoj prevladala politika tzv. notabiliteta iz Srijema. Najutjecajnija imena ovog smjera bila su: Svetozar Kušević, Vasa Đurđević, Jovan Subotić, Mihajlo Rogulić, Nikola Krestić, Vasa Kotur i Đoka Krestić. "Realnu politiku" notabiliteta, dakle, bogatijih slojeva srpskoga građanskog staleža u Hrvatskoj podržavao je i srpski episkopat, jer je želio u njima naći saveznika protiv Srpske narodne slobodoumne stranke, upornog protivnika na području crkveno-školske autonomije i osporavatelja prevlasti u narodno-crkvenom životu.

Nije opravdano razloge učvršćivanja ovakvog političkog smjera, tj. suradnje s vladinom strankom, pripisivati utjecaju hrvatske opozicije.⁵ Stranka prava, naime, tada nije predstavljala snagu protiv koje bi trebalo tražiti saveznika ni u Saboru niti izvan njega.

Poslije sastanka u Čereviću jedini srpski zastupnik u Hrvatskom saboru, koji je bio u opoziciji

² V. Krestić, *Istorija srpske štampe u Ugarskoj 1791-1914*, Novi Sad, 1980., 238-244.

³ B. Pribić, *Prvi politički list Srba u Hrvatskoj*, Zbornik CDISB, 20, Slav. Brod, 1983., 3-11.

⁴ V. u cjelini nacrt programa u M. Artuković, n. dj., str. 8.

⁵ Dr. Krestić i srpska historiografija to uporno čine, jer se zapravo želi pod svaku cijenu dokazati kako je "ugroženost" Srbe odvela na politički kurs koji je bio antihrvatski. Doduše, na jednome mjestu dr. Krestić objašnjava razloge učvršćivanja ovakve politike kod Srba u Hrvatskoj i nacionalno-političkim kraham uslijed odluka Berlinskoga kongresa, poslije kojega se dualizam učvrstio; usp. V. Krestić, *Politički, privredni i kulturni život u Hrvatskoj i Slavoniji*, u: *Istorija srpskog naroda*, VI.-I, Beograd, 1983., 379.

banu Ivanu Mažuraniću, bio je dr. Milan Đorđević, poznato ime Srpske narodne slobodoumne stranke.⁶ Njegova politička aktivnost u Hrvatskom saboru, i u to vrijeme njegova sumišljenika Save Stojšića, predstavlja začetke druge, samostalne političke struje Srba u Hrvatskoj. No, ona se nije mogla tada afirmirati, jer da su svi ostali politički utjecajni ljudi pripadali vladajućoj Narodnoj stranci.

Nakon raskola Narodne stranke 1880., Đorđević je došao u dodir s Neodvisnom narodnom strankom i zahtijevao od njezina kluba da u svoj program uvrsti srpske zahtjeve "koji su se odnosili na srpsko ime, na pitanje Bosne i Hercegovine, na srpsku školu i ćirilsku pismenicu"⁷. Srpska se historiografija potpuno složila s interpretacijom ovih događaja kako ih je u Zastavi opisao Đorđević. Čak se kao argument navode, ali bez citata, njegove riječi iz Zastave,⁸ kako bi se stvorio dojam da su Srbi bili neravnopravni u Hrvatskoj, a da čak ni jugoslavenski orijentirana struja hrvatskih političara nije bila za ravnopravnost Srba u Hrvatskoj.

Narodno-crkvenu autonomiju nije dovela u pitanje ni jedna hrvatska stranka (i dr. Ante Starčević je kasnije bio u saborskom odboru koji je regulirao to pitanje), ali pitanje Bosne i Hercegovine i "priznavanje srpskog naroda" puno je kompleksnije. Priznati Srbe kao "politički narod" u Hrvatskoj značilo je priznati im pravo da na teritoriju Hrvatske stvore svoju državu ili se otcijepi od Hrvatske. Što se tiče Bosne i Hercegovine, sama činjenica da su Đorđević i njegova struja zagovarali u pitanju pravo Srbiji da pripoji to područje, nego pravo zemlji u kojoj su živjeli, nužno je morala izazvati nepovjerenje.

Poslije neuspjeha u Neodvisnoj narodnoj stranci Đorđević se odlučio stvoriti Samostalnu srpsku stranku, koja bi bila nezavisna i u odnosu na vladinu stranku i u odnosu na druge hrvatske stranke. Nova stranka morala je u Hrvatskom saboru braniti srpske interese, "a pri tome ne ispuštati iz vida ni interese i prava ove zemlje", pisala je Zastava.⁹ Osnivanje Samostalne srpske stranke bilo je neobično važno uoči sjedinjenja Krajine s Hrvatskom. Pobjeda jedne od ovih struja trebala je dati smjernice za političko ponašanje srpskih poslanika iz Krajine. Te dvije struje, vladina i samostalna, započele su tada nejednaku borbu u kojoj je podlegla ova druga. Misao o Samostalnoj srpskoj stranci, koju je Zastava od 1878. zagovarala i poticala, ostvarena je na zboru u Rumi 14. kolovoza 1881. Na ovaj zbor došli su i protivnici stvaranja samostalne stranke Srba u Hrvatskoj (Pejičić, Rogulić, Đurđević, Stojšić, Subotić). Njihovi napori na tom zboru ostali su bez uspjeha, pa je tada stvorena Samostalna srpska stranka i formuliran njezin program. Osnovna misao programa, njegova jezgra oko koje je stranka koncentrirala svoju političku aktivnost, jest narodnosni problem: očuvanje srpske narodno-crkvene autonomije, preinaka školskog zakona od 1874. tako da se osigura opstanak srpskoj vjeroispovjednoj školi, potpora srpskim autonomnim ustanovama, osiguranje ćirilice kao službenog pisma tamo gdje Srbi žive u većini. Nad svim time mora bdjeti srpski referent, koji treba biti pri vladi u Zagrebu. Samostalna srpska stranka izjasnila se za spajanje Krajine s Banskim Hrvatskom (što je ubrzo i uslijedilo), za reorganizaciju i decentralizaciju, a time i jeftiniju i bržu upravu i sudstvo. Spajanje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom program je uvjetovao "prethodnim sporazumom" predstavnika Dalmacije i Banske Hrvatske, želeći da se u ovom pitanju sasluša i uvaži srpsko

⁶ Dr. Milan Đorđević (1845.-1884.) bio je urednik Zastave od 12. lipnja 1876. do 19. prosinca 1880.

⁷ Zastava, 17.(29.) 7. 1881., 108, Izveštaj dr. Milana Đorđevića držan 12.(24) jula u Erdeviku.

⁸ V. Krestić, Politički, privredni i kulturni život u Hrvatskoj i Slavoniji, n. dj., 381.

⁹ Zastava, 26.7. (7.8.) 1881., 112, Srbi braćo! Isto, 29.7. (10.8.) 1881., 114, Samostalna srpska stranka.

mišljenje. Glede Bosne i Hercegovine program Samostalne srpske stranke zagovarao je načelo "samoopredjeljenja naroda", što je zapravo značilo pripojenje ovih zemalja Srbiji. U odnosima Hrvatske i Slavonije te Ugarske, Samostalna srpska stranka će se "zauzimati za proširenje i utvrđenje autonomije trojedne kraljevine".¹⁰

Zbor u Rumi položio je temelj Samostalnoj srpskoj stranci. Miletićeva prisutnost trebala je tome činu dati dodatnu političku težinu. Izabran je Centralni odbor stranke, koji je trebao voditi agitaciju za skore izbore. No, srpska opozicija u Banskoj Hrvatskoj nije sve do polovice devedesetih godina 19. st. predstavljala ozbiljniju snagu u parlamentarnom životu. Zastava je žalila što novoformirana stranka nije imala kandidata kojeg bi mogla postaviti na izborima 1881. u više od dva kotara.¹¹ Tako su izbori za Sabor 1881. bili prva u nizu pobjeda notabiliteta u borbi sa samostalnom strujom.

Pitanja zbog kojih je stvorena Samostalna srpska stranka bila su čisto nacionalne prirode. U ovoj fazi (1881.-1883.) stranka nije proširila svoju akciju na socijalno područje, niti je nastojala bilo čime na njega utjecati.

Zastava je veoma pozitivno ocijenila program Samostalne srpske stranke. Osobito je smatrala prednošću misao, sadržanu u pojmu "samostalna". Takav njen položaj dopušta Samostalnoj srpskoj stranci paralelno, uporedo koračanje s opozicijom, osobito u glavnim državnopravnim pitanjima i pitanjima unutrašnje slobode. I kako joj samostalni položaj i spram vlade ostavlja slobodne ruke, to je ovaj program jak napredak na putu razvitka političkog i narodnog života srpskog s one strane Dunava.¹²

No, Srbi u Hrvatskoj nisu nikada stvorili opozicijsku stranku, koja bi, s jedne strane, zagovarala interese srpskog naroda, a, s druge, branila interese Hrvatske. Od toga programa odustao je vrlo rano i M. Đorđević, pa je srpska politika u Hrvatskoj krenula putem potpune suradnje s vladajućim strankama u Hrvatskoj. Kasnija opozicija isticala je velikosrpski program, koji je smjerao uništenju Hrvatske. Ovo grupiranje 1881.-83. i konačna odluka predstavlja posebno važnu fazu u hrvatsko-srpskim odnosima. Od tada Srbi postaju jedan od najvažnijih stupova antihrvatske politike. Od tada oni počinju bitno ne samo utjecati nego i odlučivati o sudbini Hrvatske. U slijedećim desetljećima oni su preuzeli i vlast u Hrvatskoj, i time izazvali protiv sebe velike antipatije Hrvata.

III. Pojava Srpskoga glasa i osnovna obilježja programa

Iskustvo s prethodnih izbora, na kojima su i vode samostalne struje bili poraženi, nalagalo je bolju organizaciju stranke. To se nije moglo ni zamisliti bez glasila. Pojavu novoga lista najavila je Zastava riječima dr. Đorđevića: "Osnovna će misao našega programa biti veliko suvremeno načelo narodne slobode sa kojega ćemo stanovišta raspravljati sva dnevna politička pitanja".¹³ Ovom obećanju ostao je Đorđević vjeran do kraja. Samo to "suvremeno načelo narodne slobode" podrazumijevalo je ponajprije afirmaciju srpske nacionalne i državne misli ograničavajući

¹⁰ Zastava, 7.(19.) 8. 1881., 119, Program Samostalne srpske stranke; Srpski glas, 3.(15.) 10. 1882., 1., Program Samostalne srpske stranke.

¹¹ Zastava, 29.7. (10.8.) 1881., 114, Samostalna srpska stranka.

¹² Isto, 12.(24.) 8. 1881., 122, Program Samostalne srpske stranke.

¹³ Isto, 5.(17.) 9. 1882., 138, Književne vesti.

istodobno ista prava drugih. Đorđević je potom novi list najavio jednim oglasom 16. rujna 1882. predstavivši motive zbog kojih ga pokreće.¹⁴ To je izrazio tonom kojim su pisani svi članci u tim novinama: "obespravljenoš" i "ugroženost" srpskog naroda pokrenuli su ga na "teški posao" kojim bi on htio pridonijeti "velikoj misli narodne slobode". Udaranje u žicu "ugroženosti", osnovna je karakteristika svih srpskih novinara i novina toga razdoblja, pa također i Srpskoga glasa.

Prvi broj Srpskoga glasa (s podnaslovom "List za politiku i književnost") pojavio se 15. listopada 1882. u Rumi. Izlazio je dva puta tjedno (četvrtkom i nedjeljom) na četiri stranice. Tiskan je u štampariji braće Đorđević u Rumi. Godišnja pretplata bila je 8 for. (za Srbiju 20 dinara). Ravniji skupljači pretplate dobivali su 10% za trud.

Srpski glas je vrlo dobro uređivan list, pregledan, jasan. Bez težnji za nepotrebnim "filozofiranjem", znao je uočiti problem, reći ga tako jednostavno da svatko tko je znao čitati može razumjeti ono što čita. To je, priznat ćemo, rijetka karakteristika kojom se odlikuju samo dobri urednici i koju bismo i danas više poželjeli.

Do sjedinjenja vojničke Hrvatske s civilnom Hrvatskom srpska je politika bila koncentrirana u istočnom dijelu Hrvatske, u Srijemu, i bila je pod snažnim utjecajem Miletićeve stranke. Sjedinjenjem vojničke Hrvatske s maticom zemljom srpski politički krugovi u Hrvatskoj željeli su političkim radom obuhvatiti i srpsko stanovništvo zapadne Hrvatske. Stoga su neki su mišljenici zamjerali Đorđeviću što je pokrenuo list u Srijemu, a ne u središtu Hrvatske. Srpski glas tu primjedbu ne razumije jer on kao glasilo "nije namijenjen da svoje nazore o javnim poslovima crpi na drugom mjestu, nego jedino na čistom izvoru svoga osvedočenja i uverenja onog naroda, koga je glasilo". Srijem je za nj pravo mjesto, jer tu "trajna korena uhvatiti može."

U vrijeme kada se pojavljuje Srpski glas, nije još stvorena osnovna pretpostavka za premještanje srpske politike u samo središte Hrvatske, u Zagreb. U Srijemu se ta politika razvijala pod utjecajem Srba iz Ugarske. Osim toga, najobrazovaniji i gospodarski najmoćniji krug srpskoga naroda bio je u Srijemu. Potpunom fuzijom Srpskoga kluba s Narodnom strankom 1884., čime je osigurana dioba političke vlasti, stvoren je prvi uvjet za prenošenje centra srpske politike u Zagreb. Tu je činjenicu iskoristio Pavle Jovanović, obnovitelj i organizator Srpske samostalne stranke. On je u Zagrebu pokrenuo list Srbobran, glasilo te stranke, s izrazito antihrvatskim i velikosrpskim programom.

Pojava Srpskoga glasa u hrvatskom novinstvu nije komentirana. U srpskim je krugovima prihvaćen s različitim ocjenama. U Zastavi s odobravanjem i razumijevanjem, a u zadarskom Srpskom listu s negodovanjem. Srpski list iz Zadra kritizirao je pojavu Srpskoga glasa, smatrajući da je predstavnik nedozrele frakcije, koja se nije razvila u stranku, ali je kadra raskolitii srpski korpus. Činjenica je da zapravo nije postojala ni jedna srpska stranka, da je stranka stvorena u Rumi 1881. bila tek u začetima, no Đorđević je držao da je treba afirmirati u njezinim izvornim mislima: samostalnosti prema hrvatskim strankama, jednako prema Narodnoj stranci kao i prema opoziciji. Srpski su zastupnici držali da je sasvim dovoljno da se priklone banu Pejačeviću s povjerenjem, a da ne treba stupiti kao posebno organizirano tijelo na političku pozornicu. Đorđević je zastupao drukčiji stav,¹⁵ ali je i on, vidjet ćemo, vrlo rano odstupio od bitne karakteristike istaknutih načela samostalnosti.

¹⁴ Srpski glas, Nov list za politiku i književnost.

¹⁵ Srpski glas, 21.10. (2.11.) 1882., 6, Ruma, 20. oktobra.

IV. Elementi ideologije

Središnja misao Srpskoga glasa jest jedinstvo srpskoga naroda i misija Srbije kao Pijemonta "srpskih zemalja". On nije otvoreno, kao njegov nasljednik "Srbobran", svojatao za Srbiju Slavoniju (uključujući ovdje i Srijem), Dalmaciju, Liku. Ali uporno izbjegavanje hrvatskog imena za ta područja bili su samo drugi način za negiranje njihova hrvatskog značaja i jedinstva ovog područja kao hrvatskih zemalja. Srpski glas je kao i svi ostali srpski listovi naglašavao regionalna imena, ili u najboljem slučaju rabio termin "Trojedna Kraljevina", nikada ne rabeći za cijeli prostor hrvatsko ime. Unutar Slavonije strogo je razlikovao Srijem i Slavoniju, a njihovo spajanje mu "krv u žilama budi". Srpski glas se "ne može nikako i nikada složiti sa tim da Srem, ta stara istorijsko-politička oblast, nazove se Slavonija". Srijem je u svijesti Srpskoga glasa srpska zemlja, to je za njega "živa postojbina srpskih predanja iz prošlosti narodne".¹⁶ Pitanje pripadnosti i sudbine Bosne i Hercegovine u glasilu srpskih samostalaca predstavljeno je kao bit hrvatsko-srpskog sukoba. U vrijeme istočne krize, "kada su Srbi uvideli, da Hrvati svojom pohlepom za Bosnom i Hercegovinom hoće da pomrse i samu sudbinu balkanskih Slavena, potiskujući u svojoj partikularističkoj težnji Srpstvo na onu stranu Drine i stavljajući se time u opreku ne samo sa južnim nego i vaskolikim pravoslavnim Slavenstvom", stvoren je, po mišljenju Srpskoga glasa, nepremostiv jaz koji je razdvojio Hrvate i Srbe. Taj je jaz tako velik da se "neće moći otkloniti socijalnim izmirenjem kakvo dr. Makanec u svojoj plemenitosti zastupa", pisao je Srpski glas.¹⁷ Hrvatsko-srpski spor oko Bosne i Hercegovine bio je, prema pisanju Srpskoga glasa, odlučujući uzrok koji je izazvao stvaranje Samostalne srpske stranke. "Tek tada je ponikla pa i sazrela misao u trojednoj kraljevini ovoj da je krajnje vreme, da Srbi stvore Samostalnu srpsku stranku, koja će ustati krepko u obranu svega srpskog".¹⁸ Iako je Hrvatska polagala povijesno pravo na Bosnu i Hercegovinu, svi mjerodavni krugovi u Monarhiji bili su protivnici rješavanja bosansko-hercegovačkog pitanja u interesu Hrvatske. No, bez obzira na to, žestoko protivljenje Srba kao hrvatskih građana da se ovo pitanje riješi u interesu Hrvatske, i isto takvo zalaganje da se riješi u interesu Srbije, jasno govori o velikosrpskom karakteru Srpskoga glasa. Prema tome, korijen hrvatsko-srpskog sukoba jesu različite državotvorne ideologije. Izdvojit ćemo samo nekoliko od mnoštva citata iz Srpskoga glasa, koji ovo potvrđuju. "Oštrica toga pitanja (hrvatsko-srpskog spora - M. A.) ne leži ni u jeziku ni u raznim pismenima, ni u veri, ni u imenu, ni u istoriji, već poglavito u raznim političkim težnjama." Hrvati i Srbi nisu jedan narod. "Jezik, pravopis itd. neće nas po sebi zbližiti. Ako mi i dalje ostanemo politički neprijatelji kao danas, teško da će biti što od tog zbliženja." Varaju se koji misle da su Hrvate i Srbe odvojili vjera i pismo. "Ne nas je odvojila poglavito politika, a usljed te razne politike hoćemo da pokažemo, da smo doista nešto drugo, nešto razno, pa tu sad i nekoliko pismena igraju nepomirljivu ulogu."

¹⁶ Isto, 16.(28.) 1. 1883., 5, Županija sremska; Isto, 27. 1. (8.2.) 1883., 8, Kotarske oblasti i kotarski sudovi u Sremu.

¹⁷ Hrvatski političar Milan Makanec osnovao je u Zagrebu u ožujku 1883. društvo "Danica", kojemu je bila svrha "promicati u Zagrebu i izvan Zagreba društvenost glavnom pažnjom na to da promiče potpuni, iskreni i trajni sporazumak među Hrvati i Srbi, te zamjenito štovanje svijesti i osjećaja, svetinje narodne i ponosa narodnog, u korist i na čast zajedničke domovine". Pravila su potvrđena 29. ožujka 1883. Objavljena su u Narodnim novinama od 10. i 11. svibnja 1883.

¹⁸ Srpski glas, 15. 10. 1882., 1; Isto, 21.2. (4.3.) 1883., 15, "Srpski samostalni klub".

Iz citiranoga je vidljivo kako je Srpski glas na čistu da su različite političke ideje ono što razdvaja Hrvate i Srbe. A one se tiču, kao što smo vidjeli, ponajprije pitanja pripadnosti pojedinih zemalja.

I u hrvatskoj i u srpskoj historiografiji uopćeno se navodi da se Samostalna srpska stranka u svom programu zalagala za ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije. Još prije njezina stvaranja u Rumi, Đorđević je odredio buduće stranke prema teritorijalnim pitanjima, koja su tištala Hrvatsku. On je pisao: "Spojenjem Krajine Srbi mogu smatrati da je i pitanje celokupnosti ove zemlje u glavnom rešeno."¹⁹ Spajanje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom već je u programu u Rumi uvjetovano "prethodnim sporazumom" predstavnika Dalmacije i Banske Hrvatske i željom da se u ovom pitanju sasluša i uvaži srpsko mišljenje.²⁰ No, to je zalaganje istaknuo samo kao načelo, od čega je Samostalna srpska stranka odstupila vrlo brzo. Srpski glas ističe Bosnu i Hercegovinu pri tome kao najvažniji razlog. Na to upozorava Hrvate: Srbi ne mogu "vojevati za sje-dinjenje Dalmacije, ako oni (tj. Hrvati - M. A.) neprestance naglašuju pri tome Bosnu i Hercegovinu kao zalede Dalmacije i time predstavljaju to sjedinjenje kao put, koji Hrvate vodi u Bosnu". Pitanje Dalmacije potpuno je izbačeno i iz Mitrovačkih odluka. Uredništvo Srpskoga glasa isticalo je da "mi to pitanje ne smatramo danas akutno".²¹ Posebnom pozornošću Srpski glas je zaogrnuo Srbiju. Ona je "sveta majka" koja okuplja "svoju dečicu" i "srpske zemlje", čijoj misiji je spreman žrtvovati svega sebe, trpjeti sve napade, pa i hrvatske opozicije za veleizdaju. Iako se Srpski glas branio od takvih napada kao neutemeljenih, njegova lojalnost državi u kojoj je živio može se osporiti iz samih članaka koje je donosio. On želi Srbiju stabilnu, ponajprije vojnički jaku, pa s tugom prati borbe koje je destabiliziraju (Milan Đorđević se sam angažirao da se afera zbog pogubljenja Jevrema Markovića ne izrodi u veliki sukob).²² Bio je čvrsto uvjeren da pitanje Bosne i Hercegovine nije riješeno akcijom austro-ugarskih trupa 1878. On se zalagao za "samoopredjeljenje naroda" kao načelo koje je trebalo zaštititi prava Srbije. No, bio je svjestan da Austro-Ugarska neće poštovati načelo, pa je ovu državu smatrao najvećim neprijateljem srpskih težnji. Ova neizvjesnost trajat će "dok topovska rika ne stvori krvava izlaska iz ovoga zapletenog stanja", pisao je Đorđević.²³ Srpski glas je vrlo precizno predvidio razvoj grupiranja svjetskih sila, koje je počelo stvaranjem Trojnog saveza.

Naravno, najviše ga je zanimalo preuređenje Balkana, o čijoj su sudbini odlučivali Rusija i Austro-Ugarska, za čijim je leđima stajala Njemačka. Srpski glas je naročito strahovao od sporazuma Rusije i Austro-Ugarske, što bi za balkanske narode, po njegovu dubokom uvjerenju, bilo katastrofalno. Ako se taj sporazum ne sklopi, a on se nada da neće, Rusija će zatražiti oslonac na Zapadu. Tada je sukob neminovan, a time su otvorene šanse ostvarenju "zavjetne srpske misli", ujedinjenju srpskoga naroda. Srpski glas se nije slagao s mišljenjima koja su preporučivala da Austro-Ugarska potraži svoju sigurnosti u savezu s Rusijom i izvuče se iz Trojnog saveza. List je otvoreno pisao da je antagonizam Austro-Ugarske i Rusije "sreća po slobodu, jer će tako do sukoba morati doći, i iz tog sukoba rodit će se sunce pravde i narodne slobode na

¹⁹ Zastava, 17.(29.)7. 1881., 108, Izvještaj dr. Đorđevića držan 12.(24.) jula u Erdeviku.

²⁰ Srpski glas, 21.2. (4.3.) 1883., 15, "Srpski samostalni klub"; Isto, 16.(28.) 1. 1883., 5, Izborna kretanje u Krajini.

²¹ Isto, 3.(15.) 10. 1882., 1, Program Samostalne srpske stranke.

²² Isto, 11.(23.) 11. 1882., 12, Naš pogled na borbu u Srbiji; Isto 24.10. (5.11.) 1882., 7, Prilike u Srbiji.

²³ Isto, 21.10. (2.11.) 1882., 6, Načelo narodnog samoopredjeljenja.

istoku"²⁴. Tu šansu čeka srpski narod još od Kosova. Srpski glas je potpuno i s puno povjerenja vezao sudbinu Srba uz ruske interese na Balkanu. U isto vrijeme nada se da će francuska želja za revanšom biti onaj čimbenik koji će oblikovati nove saveze. Pri tom grupiranju čak ne isključuje ni Veliku Britaniju, koju je inače uvijek žestoko napadao zbog proturuske politike. Držao je da pretenzijama Austro-Ugarske, koja iz Bosne i Hercegovine "pogledava na Solun", treba suprotstaviti savez balkanskih zemalja: Srbije, Crne Gore, Bugarske, Grčke i Rumunjske. Osnovna zadaća toga saveza trebala bi biti da "pohodu Austro-Ugarske stane na put". Drugi razlog koji nuka na ovakav savez jest što će na Balkanu Tursku naslijediti male države. "Nije li onda u interesu same europske ravnoteže da se te države združe u jednu zajednicu i da tako postanu faktor s kojim će se u europskoj međunarodnoj politici računati morati."²⁵ Ništa nije Srpskom glasu tako jasno kao to da će jednom morati doći do rata. Zato Srbija treba "neprestance na oprezu biti i sablju oštriti za odsudni čas koji može svakim danom kucnuti". Srbija mora ponajprije reformirati svoju vojsku, a "sitnije stranačke zadevice" ostaviti po strani, jer "nisu daleko krupni događaji koji će čitav jedan svet da potresu". Što više, "sjena tih događaja pada na glavu sadanjeg pokoljenja." Stoga Srpski glas želi osvijestiti svakoga Srbina, od kojega se u svakodnevnom životu u tim sudbonosnim vremenima traži "ustalačka energija".²⁶ Pitanjima sudbine Hrvatske samostanci se gotovo i ne bave, odnosno ta pitanja smatraju drugorazrednima. Analiza samog izvora to jasno pokazuje. Stoga je neodrživa tvrdnja dr. Krestića poput ove: "Do osnivanja posebne stranke Srbi u Hrvatskoj nalazili su se u opoziciji prema Nagodbi i nagodbenom sistemu, kao i Srbi u Ugarskoj, koji su pripadali Srpskoj narodnoj slobodoumnoj stranci. Novoosnovana srpska stranka i Đorđevićeve novine prihvatile su Nagodbu kao svršen čin, iako njenim odredbama i državnopravnim položajem Hrvatske nisu bili zadovoljni. Ideal im je bio da Hrvatska u svakom pogledu postane ravnopravna Ugarskoj, da u odnosu na nju bude sasvim nezavisna, u nekoj vrsti, susedsko-prijateljskih odnosa." Kad je prikazao ovako samozatajan prilog Samostalne srpske stranke, dr. Krestić nastavlja objašnjavati razloge srpskog prihvaćanja Nagodbe: "U sukobu s Hrvatima, koji ih nisu priznavali, Srbi nisu hteli, a ni smeli, da drže otvoren front i prema Mađarima zbog nepriznavanja Nagodbe."²⁷ Iako se u mišljenju poziva na Srpski glas,²⁸ ono je u potpunoj suprotnosti sa stvarnim činjenicama. Kao što smo vidjeli, najveći broj srpskih zastupnika u Hrvatskom saboru napustio je opozicijski program zajedno sa svojim hrvatskim kolegama 1873. Sastanak u Čereviću samo je potvrdio ovu vjernost. Cilj pretjerivanjima o nekakvoj velikoj borbi Samostalne srpske stranke za autonomiju Hrvatske bio je da povećaju krivnju Hrvata za hrvatsko-srpski sukob i prikriju korijen toga sukoba: velikosrpsku političku i državnu ideju koju su na teritoriju Hrvatske zastupali određeni srpski politički krugovi, u koje svakako moramo ubrojiti i one oko Srpskoga glasa.

Na ovome mjestu moramo nešto reći o tzv. pitanju "nepriznavanja Srba" u Hrvatskoj, koje srpski tisak, a za njim i srpska historiografija često spominju. Jedino je u ovo vrijeme Stranka prava smatrala Srbe Hrvatima. Činjenica da su Srbi zastupnici bili odani i vladi Ivana

²⁴ Isto, 8.(20.) 5. 1883., 37, Položaj Austro-Ugarske u Trojnom savezu.

²⁵ Isto, 16.(28.) 6. 1883., 48, Je li moguć i nuždan Balkanski savez?; Isto, 19.6. (1.7.) 1883., 49, isti naslov.

²⁶ Isto, 12.(24.) 12, 21, U ovom vremenu; Isto, 10.(28.) 12, 1882., 22, Poziv na predplatu.

²⁷ V. Krestić, Istorija srpske štampe u Ugarskoj 1791-1914, 242.

²⁸ Srpski glas, 8/1882., Državnopravni položaj srpske stranke.

Mažurnića i bana Pejačevića, a kasnije osobito banu Khuenu, govori da se ne možemo složiti sa sugestijama srpskog tiska o "nepriznavanju" Srba u Hrvatskoj. Neodvisna narodna stranka rabila je termin "politički narod", razumijevajući pod tim pojmom hrvatski narod. Teorija o "hrvatskom političkom narodu" inzistira na tome da na povijesnom području koje naseljavaju Hrvati, samo oni mogu stvoriti državu. U Hrvatskoj ne mogu Srbi biti "politički narod" jer bi se time priznalo da mogu stvoriti tu svoju državu, koja se onda može odcijepiti od Hrvatske. Pri tome se ne poriče da postoje Srbi u "genetičkom" smislu. Ali u "političkom", tj. kao državo-tvorni postoje samo u Srbiji. Hrvatska opozicija pozivala se na povijesno pravo i narodno načelo, koje izviru iz kontinuiteta državnosti i posjeda teritorija koji naseljava hrvatski narod. Na tom prostoru ne može se dopustiti stvaranje bilo koje države doli hrvatske države.

No, to je upravo ono što srpski politički krugovi u Hrvatskoj ne priznaju i ne žele. Kada Samostalna srpska stranka u drugoj točki svoga programa traži "da se zakonodavnim putem prizna ime srpsko kao ravnopravno sa hrvatskim u ovoj kraljevini", samostalci time žele ostvarenje dvojnoga nacionalnog suvereniteta. Oni žele da se Hrvatska i Slavonija urede kao hrvatsko-srpska jedinica s hrvatskom i srpskom nacijom, odnosno da se i Srbe prizna kao politički narod, što za Hrvate nije bilo prihvatljivo. Vidjeli smo i razloge za to. No, iz cijeloga sadržaja i općega pristupa ovim problemima u Srpskom glasu vidljivo je da je sva ova polemika oko "priznanja" Srba u biti u službi afirmacije srpske državne ideje. Samostalci su uporno poricali hrvatski karakter zemlje koju zovu Trojedinica. Neprestano ističu regionalna imena Srijem, Slavonija, Lika, Dalmacija, nazivajući ove zemlje srpskim zemljama. Srpski glas nema ništa protiv naziva Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, i Sabor Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali to nije za njega hrvatska Kraljevina ni hrvatski Sabor. Oспорavajući hrvatski karakter državnoga teritorija i institucija, Srpski glas je govorio u ime onih Srba koji su se iz Hrvatske borili protiv hrvatske državne ideje, odnosno prava hrvatskog naroda na svoju državu. On je jedan u nizu glasova koji je pretendirao na vodstvo srpskoga naroda u posljednjih stotinu godina noseći pred sobom uvijek jasnu antihrvatsku lozinku.

Stil Srpskoga glasa često je pun patetike. Urednik priznaje i ponosi se time što je i njegovo srce "odnijano na kolevci srpskih predaja". Svaki čas se sjeća likova iz srpskih narodnih pjesama, koji su u sebi utjelovili sve ljudske ideale, i kojima se on s pobožnom molitvom obraća da bude dostojan baštinik tih ideala. Oni su mu ujedno inspiracija za političku aktivnost.

Najrazvijeniji osjećaj koji prevladava u Srpskom glasu, i koji ga potiče na akciju, jest "ugroženost". No, Đorđević predstavlja "ugroženog Srbina" kojemu taj osjećaj služi kao dobro došla isprika. Iza toga rasplakanog i naoko lako ranjivog lika, krije se čvrsta volja političkoga glasnogovornika koji je svjestan snage. Tu mu snagu daje stvarni položaj Srba u kojem su oni baš u njegovo vrijeme i sasvim sigurno i njegovim utjecajem, zbog raznih čimbenika koji su se u tome trenutku stekli, počeli odlučno utjecati na sudbinu Hrvatske. Zbog toga je Đorđević i mogao doviknuti da Srbi žele u Hrvatskoj odnose po svojim mjerilima pa bilo to "s Hrvatima, bez Hrvata, pa ako treba i protiv Hrvata". Takav stav ne može biti posljedica stvarne ugroženosti, nego snage i povlaštenog položaja. Đorđević je ipak umišljenom ugroženošću utro put srpskoj političkoj strategiji, kojim se išlo cijelo stoljeće, sve do naših dana.

V. Važniji događaji

Izbori u Krajini 1883. Izbori za Hrvatski sabor 1883. u bivšoj Vojnoj krajini vrlo su važan događaj u povijesti Hrvatske, napose u hrvatsko-srpskim odnosima. Vraćanje ovoga dijela Hrvatske matičnoj zemlji zahtijevalo je popunu Hrvatskoga sabora zastupnicima iz vojne Hrvatske.

Uoči tih izbora uredništvo Srpskoga glasa inzistiralo je na stvaranju jedne jedinstvene srpske stranke. Na stranicama ovoga lista izbija strah da će se hrvatske stranke složiti. Srpski glas shvaća izbore kao borbu Hrvata i Srba. Dode li do takva grupiranja "da se Hrvati bez razlike političke boje slože u jednu celinu", to bi bio za Srpski glas jasan znak neprijateljstva prema Srbima. Takva sloga Hrvata ide, po mišljenju Srpskoga glasa, samo za tim "da bi tako srpski živalj svladati i potisnuti mogli".

Autoru ovih redaka nije poznat razlog straha zajedničkoga nastupa hrvatskih stranaka prema Srbima. Mogućnost bilo kakva sporazumijevanja hrvatskih stranaka na tim izborima nije zabilježena u do sada poznatoj izvornoj građi. U svakom slučaju, najava izbora u Krajini i predviđanja Srpskoga glasa da bi se oni mogli odvijati kao izraz hrvatsko-srpskog odmjeravanja snaga, očito su utjecali na to da Srpski glas brzo zaboravi sva načela istaknuta u programu, pa i samu osnovnu misao iz koje je ova struja ponikla: samostalnost prema hrvatskim opozicijskim strankama i prema Narodnoj stranci. Uredništvo Srpskoga glasa najprije nije željelo ništa označiti kao putokaz kojim bi sa svoje strane usmjerilo politiku buduće srpske stranke, već je to prepuštilo zboru u Mitrovici. Samostanci su u isto vrijeme nastojali negirati glasove tadašnjeg tiska o potpunom opredjeljenju Srba u Narodnu stranku, tvrdeći da će Srbi poduprijeti onu stranku koja zadovolji njihove interese.²⁹ Dvojba je uskoro riješena.

Zbor izbornika petrovaradinskog okruga u Mitrovici sastao se 25. veljače 1883. Na njemu je zaključeno da Srbi zastupnici formiraju poseban "Srpski klub" te da pomažu vladu bana Pejačevića dok ona "zastupa zemaljske interese i potpomaže ostvarenje srpskih želja". Milan Đorđević je potpuno pristao uz odluke zbora, koje su zapravo značile poraz Samostalne srpske stranke. To je Srpski glas dovelo u sukob sa Zastavom.³⁰

Izbori u Krajini održani su u travnju 1883. na temelju oktroiranog izbornog reda. Od 35 poslanika, koliko ih je tada izabrano, 6 je pripadalo opoziciji (Stranka prava 3, Neodvisna narodna stranka 3), jedan "neutralac" (dr. Bogdan Medaković u Srbu), a ostali su bili članovi Narodne stranke. Na tim izborima izabrano je 17 Srba, kojih je sada u Saboru bilo više od obje opozicijske stranke zajedno. Svi Srbi koji su tada izabrani, prešli su mađaronskoj Narodnoj stranci. To je trajno opteretilo odnose Hrvata i Srba. Tada je uspostavljeno čvrsto savezništvo između Srba i vlasti, koja se u Hrvatskoj s pravom smatrala antihrvatskom. To je savezništvo više od sto godina, tj. do 1990. davalo Srbima veliku, a u pojedinim razdobljima i apsolutnu vlast nad Hrvatskom. Tadašnje novinstvo različito je komentiralo rezultate izbora i kasnije fuzije Srpskoga kluba s Narodnom strankom. Pozor, glasilo Neodvisne narodne stranke, pozvao se na bečki Parlamentar i tvrdio da je ishod izbora rezultat tajnog ugovora između srpskih političara,

²⁹ Isto, 30.1. (11.2.) 1883., 9, Na straži za srpska prava i srpske interese.

³⁰ Zastava, 18.(30.) 12. 1883., 192, Novi Sad 17. decembra; o transformaciji Samostalne srpske stranke v. članke u Srpskom glasu br. 14/1883., Mitrovačaka konferencija; br. 29/1883., Srpska stranka i jadi hrvatski; br. 98/1883., Sa sabora; br. 100/1883., Srpska stranka.

premijera Tisze i bana L. Pejačevića. Miletićeva je Zastava optuživala hrvatsku opoziciju, a Narodne novine, službeno glasilo vladine Narodne stranke, vidjele su razloge u "eri bana Ivana Mažuranića".

U historiografiji je ova dalekosežna odluka o koaliciji srpskih zastupnika i vladine stranke ocjenjivana kao odgovor na antisrpsku politiku hrvatske opozicije, osobito Stranke prava, kao posljedica sukoba Srba s vladom bana Mažuranića zbog njezine školske politike, kao posljedica različitih stavova Hrvata i Srba u vezi s okupacijom Bosne i Hercegovine, i kao rezultat činjenice da je Srbija došla u interesnu sferu Austro-Ugarske, pa su se Srbi nadali naklonjenijoj politici, koja će podupirati njihove interese.³¹

Sigurno je da je Stranka prava imala izvjesnu ulogu u ovom prestrojavanju. Ali teško je logički opravdati isticanje krivnje vlade Ivana Mažuranića zbog njezine školske politike kao presudan razlog, jer su Srbi i u to vrijeme, kako je već naglašeno, bili u stranci na vlasti. Da je ta vlada bila tako antisrpska, teško je povjerovati da bi joj tako odani bili toliki Srbi zastupnici.

U žestokoj polemici Obzor je pisao da se Srbi ovakvom izborom "klanjaju mađarskom idolu i polažu mu na žrtvenik krvavu imovinu svoju, svoje braće i svog potomstva, bez obzira na kletvu koja ih radi toga čeka". Bit sukoba i ovakvoga političkoga kursa Srpski glas postavlja i rješava pitanjem: Zar su Hrvati bili "Jugoslaveni kad su klicali okupaciji Bosne i Hercegovine?"³²

Uz ovaj razlog svakako je veliku ulogu imala i činjenica da je Srbija bila u interesnoj sferi Austro-Ugarske, i da su Srbi u Hrvatskoj prilagodili svoju politiku toj činjenici. Na najzanimljivije pitanje eventualnog sporazuma srpskih političara s premijerom Tiszom i banom Pejačevićem, trebat će odgovoriti nakon iscrpnijih istraživanja. U svakom slučaju ovi izbori i dalekosežna odluka Srba zastupnika da u svemu podržavaju vladu odanu mađarskim interesima u Hrvatskoj, početak su srpske političke moći nad Hrvatskom, moći koja će se od tada (1883.) stalno širiti.

Razvoj situacije otklonio je sve dileme i strah službenih krugova, da će dolazak novih zastupnika u Saboru potaknuti i pitanje revizije Nagodbe, jer je ona sklopljena bez sudjelovanja predstavnika vojne Hrvatske. Nagodba kao temelj sustava nije ničim dovedena u pitanje.

Nemiri 1883. Ubrzo nakon izbora Hrvatsku su zahvatili nemiri, koji su se pretvorili u pravi narodni antimadžarski pokret. Povod ovim nemirima bili su grbovi s dvojezičnim natpisima na financijskim zgradama u Zagrebu. Provokacija upravitelja financijskog ravnateljstva, Antala Davida, prerasla je u ozbiljan mađarsko-hrvatski spor. Demonstracije su se brzo proširile iz Zagreba u druge gradove Banske Hrvatske, na sela u Hrvatsko zagorje i Prigorje, te na srpsko stanovništvo u bivšoj banskoj Krajini. Ugarska je vlada suspendirala Ustav, ban je dao ostavku, vlast je predana kraljevskom komesaru Rambergu.³³

U ovim trenucima Samostalna srpska stranka nije pokazala nimalo naklonosti prema protestima u Hrvatskoj. "Šokački izgredi u Zagrebu", prema pisanju Srpskoga glasa, nemaju puno sličnih primjera u drugim sredinama. Srbi u ovim događajima moraju "stati pa gledati", jer se ne mogu oduševiti tamo gdje se Hrvati oduševljavaju. Kad je Pozor, glasilo Neodvisne narodne

³¹ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, n. dj., 132; V. Krestić, Politički, privredni i kulturni život, n. dj., 389.

³² Srpski glas, 10.(22.) 4. 1883., 29, Srpska stranka i jadi hrvatski.

³³ O značenju pokreta za politički život hrvatskog naroda v. D. Pavličević, Narodni pokret 1883., Zagreb, 1980.

stranke, pisao kako su svi u Hrvatskoj složni u obrani njezinih prava, od kojih je jedno, pravo na jezik, očito bilo povrijeđeno, pozvao se na poznatu pjesmu Jovana Jovanovića Zmaja, da potvrdi kako su i Srbi ovdje beskompromisno uz prava Hrvatske. Srpski glas je sasvim ohladio vatromet njegova oduševljenja. Prema pisanju ovoga lista, Srbi u ovim trenucima moraju zauzeti sasvim rezerviran stav. Time glasilo Srpske samostalne stranke želi potvrditi "da nam je duboka nepokolebana bilja kad velimo, da tražimo ovde politički položaj i priznanje. Taj položaj hoćemo da zadobijemo: sa Hrvatima, bez Hrvata, pa ako mora biti i protiv (istaknuo je Srpski glas) Hrvata..."³⁴ Jednako je jasan bio i u osudi govora uglednog člana Srpske slobodoumne stranke Mihaila Polita Desančića na Ugarskom saboru, kojim je branio autonomiju Banske Hrvatske. Srpski glas je poučio Polita da "ozlovoljenje Magjara... ne bi imala biti glavna cilj srpskih govornika u Ugarskom saboru". Protiv Zmajeve susretljivosti i podrške borbi koja se odvijala u Banskoj Hrvatskoj Srpski glas se odavno izjasnio i ustvrdio da se "ljuto vara" svatko tko govori o srpsko-hrvatskoj slozi.³⁵

Događaje u Hrvatskoj, koji su završili ukidanjem Ustava i zavodenjem izvanrednog stanja, Srpski glas je povezao s Bosnom i Hercegovinom i cjelokupnom istočnom politikom Austro-Ugarske, koju je sugerirao Otto Bismarck. Ministar Kalnoky je prije zavodenja komesarijata posjetio željeznoga kancelara. Potez ugarske vlade samo pokazuje da je ona odlučila stati na put velikohrvatskoj ideji vezanoj uz Bosnu i Hercegovinu, jer bi ostvarenje te ideje nužno povlačilo promjenu dualizma. Zato su Mađari htjeli "da oštrim nožem preseku one konce koji se pletu u velikohrvatske snove". Srpski glas je vrlo precizno konstatirao: Pejačević je drugi ban koji pada iako ima većinu iza sebe. On se morao maknuti da napravi mjesto zgodnijoj osobi, jer Mađari "trebaju bana, koji će krepko podržavati ideju ugarske državnosti u trojednoj kraljevini".³⁶ Izbor Khuena-Héderváryja sasvim je opravdao ovo predviđanje. Banom je imenovan u prosincu 1883.

U Sabor, koji se nije sastajao zbog izvanrednog stanja, tek su sada mogli doći zastupnici iz vojne Hrvatske sjedinjene s Provincijalom. Zastava je preporučivala Srbima poslanicima da uđu u Sabor kao samostalna stranka i tu formiraju poseban klub. Taj put je zagovarala "ne samo zato što iskreno poravnanje sa bratskim narodom hrvatskim u svako doba pretpostavljamo kompromisima sa ugarskom vladom, nego i zato što je veliko pitanje, da li će po ovako iskreno poravnavanje ikad tako povoljne prilike nastupiti kao što su ove sadašnje (podcrtala je Zastava) važnost trenutka za izbor."³⁷ U polemici sa Zastavom Srpski glas ju je poučio da je bitno da je sada "stupilo srpstvo kao jedna organizovana celina", a da su pitanja državopravna, osobito glede Nagodbe, manje važna.³⁸ Samostalna struja više nije postojala. Đorđević, kao njezin inicijator, složio se potpuno s onima koji su pristali uz vladinu Narodnu stranku.

³⁴ Srpski glas, 11.(23.) 8. 1883., 64, Položaj u Zagrebu; 29.8. (9.9.) 1883., 69, Naš položaj; o stavu J. Jovanovića Zmaja usp. M. Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb, 1973., 235.

³⁵ Srpski glas, 2.(14.) 10. 1883., 79, Sa ugarskog sabora; 6.(18.) 10. 1883., 80, Na Politovu besedu; 9.(21.) 10. 1883., 81, Na Politovu besedu.

³⁶ Isti izvor, 2.(13.) 9. 1883., 70, Spoljni momenat hrvatske krize; 18.(30.) 8. 1883., 66, Odstup bana Pejačevića.

³⁷ Zastava, 9.(21.) 12. 1883., 187, Stranka na saboru trojedničkom.

³⁸ Srpski glas, 15.(27.) 12. 1883., 100, Samostalna stranka.

VI. Gašenje Srpskoga glasa

Mali broj pretplatnika i oskudica novca bili su glavni problemi većine pokretača novina. Izgleda da Srpski glas nije stizao do srpskih čitatelja u zapadnom dijelu Hrvatske. Barem se tako može zaključiti iz dopisa u Zastavi "koja još jedina u srpske kuće na ovi kraj prodire".³⁹ Kad je dospio u krizu, Đorđević je odlučio izdavati list jednom tjedno. Smatrao je da je organ Srbima zastupnicima u Saboru potreban, te je unatoč poteškoćama odlučio izdavati list dok se ne pojavi novo glasilo organiziranoga Srpskoga kluba.⁴⁰ No, takvo se glasilo nije pojavilo, niti se pojavio Srpski glas u 1884. Razloge treba tražiti vjerojatno ponajprije u bolesti urednika. No, možda ne treba zanemariti ni činjenicu da se notabilitetska struja, koja je u Hrvatskoj odavno preuzela prevagu u srpskim političkim krugovima, počela afirmirati i u Ugarskoj. Ona je jedno vrijeme (travanj 1884. - siječanj 1885.) preuzela upravu nad Zastavom, koja je tada bila i glasilo Srpskoga kluba iz Banske Hrvatske. Poslije toga pojavio se Srbobran, koji je u potpunosti razvio ideje koje je zastupao Srpski glas usmjeravajući punih 20 godina srpsku političku misao i političku svijest srpskog naroda prema izrazitom velikosrpstvu i antihrvatstvu. Posljednji broj Srpskoga glasa izašao je 30. prosinca 1883. U rujnu 1884. Milan Đorđević je umro u 39. godini života.

Summary

Srpski glas (1882-1883) - Contribution to the Study of Serbian Journalism in Croatia

Srpski glas (The Serbian Voice) was the publication of the Independent Serbian Party in Croatia. It was first issued with the intention of affirming the politics of one party, which was supposed to be independent in relation to the ruling People's Party in Croatia and in relation to the Croatian opposition parties. The first issue came out in Ruma on 15th October 1882 and the editor was Dr. Milan Đorđević.

Up until the unification of military Croatia with civilian Croatia, Serbian politics were concentrated in the eastern part of the country, in Srijem, and were heavily influenced by Miletić's Serbian free thinking people's party. Here, moreover, the Serbian population was most numerous and economically powerful. The proximity of the border with Serbia should also not be overlooked when considering the reasons why the first Serbian newspaper in Croatia should appear precisely in Srijem.

The unification with military Croatia with the civilian part of the country led to Serbian political circles in Croatia seeking to include the Serbian population of western Croatia in their political activities. Following the complete fusion of the Serbian club with the ruling national party in 1884, which ensured division of political authority, the first conditions were met for the trans-feral of the centre of Serbian politics from Novi Sad, or Srijem, to the very centre of Croatia, Zagreb. Pavle Jovanović made good use of these circumstances, as the one who

³⁹ Zastava, br. 42/1883.

⁴⁰ Srpski glas, 18.(30.) 12. 1883., 101, Poštovanoj publici.

revived and organised the Serbian Independent party. It became the inspiration and cause of an overall strengthening of Serbs in Croatia, primarily in an economic and then in a political sense. Its success was due to the favourable circumstances and also the privileged position of Serbs in Croatia.

The basic problem dealt with by the *Srpski glas* was the unification of the Serbian people. This was the mission of the Kingdom of Serbia as the Piedmont of the "Serbian lands". Croatia-Serbian relations were another subject given full attention by the *Srpski glas*, in relation to the question of the ownership of individual regions. This paper did not demand in so many words that for instance Slavonia, Lika and Dalmatia should be joined to Serbia, in the way that it defended the pretensions of Serbia to Bosnia and Herzegovina, but at every turn it contested the importance to Croatia of Srijem, Slavonia, Lika and Dalmatia and the rights of Croats to call any state institution by the name of Croatia. In emphasising regionalism, the *Srpski glas* then was a supporter of political thinking which fought against the national and state integration of Croatian historical regions and people under the title of Croatia.

Since the desire of the Hungarians to form a unified Hungarian state was effectively blocked by the birth of Croatian national rights, which were also rejected by the *Srpski glas*, the independents very quickly accepted policies which prevented Croatia from carrying out any more active national policies. They supported the People's Party as the mouthpiece of the Hungarian government in Croatia.

The *Srpski glas* also wholeheartedly supported the entrance of Serbian representatives into the Croatian Sabor (parliament) following the elections in the former military Croatia. This decision in 1883 marked the beginning of a century of Serbian domination made possible by co-operation with anti-Croatia regimes. This was also an important cause of the century-long conflict between the Croats and the Serbs. In this political maneuvering, the affirmation of the Serbian national ideal played a decisive role in both the *Srpski glas* and in those who took on its ideas as heirs.

Raised on the tradition and morals of Serbian national songs, Đorđević gave his newspaper an exclusive voice, seasoned with the alleged threat to Serbs which was in fact an excuse for his exclusiveness. The cult of the "endangered Serb" was taken up after Đorđević's death. On the basis of this cult Pavle Jovanović built his Serbian independent party and its newspaper *Srbo-bran* propagated clear anti-Croatian and Greater Serbian views in the centre of Zagreb in the 1920's.